

KAPRONCZAY KÁROLY

A Margitsziget

A Margitsziget árnyas fái alatt akaratlanul is eszünkbe jut *Gárdonyi Géza Isten rabjai* című regénye hősnőjének, Árpádházi Szent Margitnak a története, vagy *Arany János* Toldi Miklósa, aki itt vívta párviadalát a cseh Holubárral, és legszebb öregkori versei, az *Őszikék*, melyeket kedvenc tölgyfái alatt írt. Bár a kis dunai szigeten nem játszódtak le döntő történelmi események, hazánk és Budapest történetének mégis egyik beszédes múltú színpontja.

A Margitsziget egykoron a Duna hordalékából jött létre, három önálló szigetre tagolódott: északon az ún. Fürdő-, a Középső- és a Festő-szigetre, amelyeket 1874-ben, illetve 1901-ben egyesítettek egységes szigetté, amely mindig királyi birtok volt, valójában csak 1908-ban került a főváros kezelésébe, illetve tulajdonába. A sziget már a rómaiak alatt is lakott terület volt. Igaz, sem tőlük, sem az őket kiűző barbároktól nem maradt egyetlen tárgyi emlék sem. Az viszont már bizonyítható, hogy Árpád-házi királyaink gyakran vadásztak a szigeten, innen származott a sziget középkori latin neve: *Insula leporum*, a Nyulak szigete. A feljegyzések szerint a térségben 1012-ben és 1267-ben hatalmas árvizek voltak. A szigetre elsőként Vak Béla (1131–1141) királyunk felesége, Ilona telepítette le a premontrei szerzeteseket, templomuk, a Szent Mihály prépostság rekonstrukciója látható nem messze a Nagyszállótól. A hagyományok szerint Imre király (1196–1204) itt tartotta udvarát. Ekkor telepedtek meg a szigeten a ferencesek, és építettek kolostort, templomot maguknak. (Romjai nem messze a Palatinus Strandfürdőtől találhatók.) A kolostortól nem messze állt Szent Pál falva, amely a premontreiek tulajdona. Az esztergomi érsek is várat emeltetett magának az Óbuda felőli parton. Később II. István király is kőfallal kerített palotát építtetett itt magának, amely a ferencesek kolostorától nem messze lehetett. A tatár pusztítás után IV. Béla király is itt telepedett le, mert a budai várat elpusztították a mongol hordák, a Nyulak szigete pedig katonailag jól védhető terület volt. Még a tatárok elől menekülő IV. Béla fogadalmat tett, hogy Margit nevű leányát a domonkos rendi apácahoz adja és nekik kolostort emeltet. Ennek romjai láthatók a sziget pesti oldalán. Ekkor a szigetet *Szűz Mária szigetnek* nevezték. A

A Főhercegi Kertészet munkatársai (1900)

Magyar György (1841–1923) főkertész, a Margitsziget mai arculatának megtervezője

király és a kolostorban élő főúri lányok családjai az apácáknak juttatták a mai Újpesttől egészen Kőbányaig elterülő földeket. Margiton kívül itt élt IV. Béla egyik megözvegyült leánya, Sabina és három lányunokája is. Ebben az időben a zárda falai között fontos események is zajlottak: az öregedő király megbánta elhamarkodott döntését Margittal kapcsolatban és igyekezett lányát házasságra bírni. Személyesen jött Margitért a lengyel király, a tatár kán követe is megfordult, majd Ottokár cseh uralkodó is személyesen járt itt. Margit a kolostorban maradt, amelyben talán az is szerepet játszott, hogy távozásával a domonkos apácák vesztek volna a kezelésükre bízott birtokokból. 1266-ban IV. Béla és a vele állandóan viszályban levő fia (később V. István) itt kötött békét egymással. A *Képes Krónika* szerint a szigeten halt meg 1270-ben IV. Béla király, egy évvel később pedig az önsanyargatásoktól legyengült Margit is, akit a zárda templomában temettek el. Ezóta nevezik a szigetet Margitszigetnek.

1272-ben a zárda temploma királyi temetkezési helyé vált: V. István a németekkel vívott egyik csatában súlyosan megsebesült, és halála előtt kérte, hogy nővére mellé temessék. István vörös márvány koporsója a templom evangéliumi oldalába került, de nem sokkal később az esztergomi minoriták V. István tetemét saját templomukba vitték át, és apja mellé helyezték. Ezeket a történeteket jóval később *Ráskay Lea* domonkos szerzetesnő

a szigeti zárdában gyűjtötte össze és írta le. A Margitsziget későbbi történetéről adatokat a domonkos apácák és a Pest városa közötti peres iratokból ismerjük; Szent Margitot XII. Piusz pápa avatta szentté 1943-ban, 1914-ben egy nagy vihar kidöntötte az egykori kolostor melletti hatalmas fát, a kifordult gyökerek között megtalálták a zárdá egykori harangját, amelynek kapcsán a Fővárosi Közmunkák Tanácsa ásatásokat rendelt el, amit

A Nagyszálló (1912)

1923-ban és 1937-ben megismételték. (Az ásatások még ma sem fejeződtek be. Megtalálták az egykori temetőt, és benne néhány olyan tárgyat, amelyek az itt élt főúri lányokra utalnak.)

A mohácsi csatavesztés után a szigeti domonkos apácák Kőszegre menekültek, magukkal vitték Margit maradványait is. A szigetet Szulejmán csapatai kardvágás nélkül foglalták el, az épületeket kirabolták, majd 1541 után a sziget katonai tábor lett. Az épületek folyamatosan pusztultak-pusztították. Buda visszavételének idején (1686) katonai tábori kórházat rendeztek be a szigeten. Fontana császári mérmöktiszt készített pontos vázlatot a Margitszigetről, ebben hét templom és kolostor romjait tüntette fel. Margitsziget II. József uralkodásának éveiben Habsburg koronabirtok lett, amit a pilisecsabai uradalomhoz csatoltak, és amit aztán az óbudai módos polgároknak adtak bérbe kaszálónak.

A sziget megújítása II. Lipót 1790–1792 uralkodása idején kezdődött, amikor a császár- király 1790 novemberében Sándor Lipótnak, másodszületett fiának adományozta azt nádorrá történt választásának alkalmából. Az ifjú nádor szomorúan vette birtokba a Margitszigetet, és elhatározta teljes „rend-

betételét”. A Középső-szigetet parkosítani akarta, ahol nyári lak felépítéséről intézkedett. Viszont ezt már öccse, József Antal nádor fejezte be. Hirtelen, tüdőbajban elhunyt fivére akaratát teljesítette ezzel, felépítette a főhercegi kastélyt, erősítette a parkosítást, jószágkormányzóra bízott, önkormányzattal rendelkező uradalmat alapított. A sziget parkosításával és rendezésével *Tost Károly* királyi főkertészt bízták meg, a nádor felesége, Alexandra Pavlovna nagyhercegnő számára pedig a szigeti főhercegi nyaralót újabb számmal egészítették ki. A virágzásnak indult sziget 1814-ben – a bécsi kongresszus idején – „királyi találkozó” színhelye lett: I. Ferenc császár, I. Sándor orosz cár (különben a nádor sógora) és III. Frigyes porosz király „szüreti vigadalomra” átrándult Budára és idejük zömét a Margitszigeten töltötték.

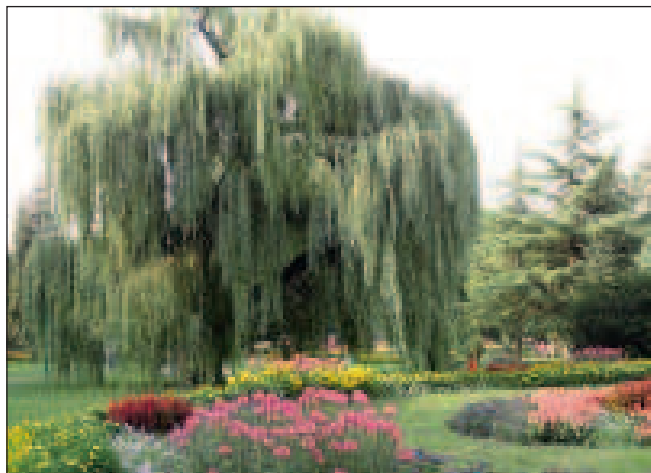
1838-ban az árvíz majdnem teljesen elpusztította a szigetet, három méter vastag iszappal borította be a már rendezett (és rendezetlen) területeket. Majdnem mindent előről kellett kezdeni, ekkor merült fel a három sziget egyesítésének gondolata: a felső szigetrészt elkotorták, az északi részt erős körgáttal erősítették meg a folyó romboló erejének megfékezésére. A Festő-sziget „felszámolására” csak a Margit híd építése idején került sor, amikor a két szigetet elválasztó patakot betemették, és ezen területen is erős körgáttal emeltek.

A Margitsziget történetében fontos tényező lett, hogy Európa több nagyvárosában díszparkokat létesítettek nemcsak a helyi lakosság „szórakoztatására”, hanem városképet javító tényezőként is. Ez vonatkozott a Dunaparti három városra (Pestre, Budára és Óbudára) is, mert az itt élő polgárok számára közkert, park és kirándulólé hely állt rendelkezésre, csupán a mai Városliget átalakítása kezdődött meg: lecsapolták a mocsarakat, kiirtották a bozótokat, műtavat létesítettek, fűz-, akác- és eperfákat telepítettek. Ez hatalmas vállalkozásnak számított, mert a Városliget eredeti területe a mai Nagykörúttól egészen Zuglóiig, a Lehet úttól a Keleti pályaudvarig határolt vidékeket jelentette. Az átalakítás majd száz évig folyt, mai formáját az 1896. évi millenniumi ünnepségek idejére nyerte el. Ekkora készült el a Hősök tere, épült fel a Vajdahunyadvár, az Állatkert, kikövez-

ték a tó alját, egész városrészek keletkeztek egykori területén. A budai oldalon fokozatosan parkká fejlesztették a Városmajort, a krisztinavárosi és gellérthegyi erdősávot, díszparkká alakították át a Várkertet.

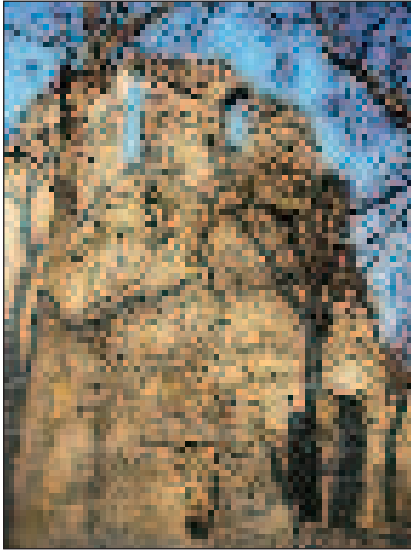
A Margitszigettel kapcsolatos „polgári elképzelések” nem valósultak meg, mert József főherceg – a Margitsziget birtokba vétele után – azonnal megtervezte a szigetrészek egyesítését, a parkosítást, amelynek megtervezésével és végrehajtásával *Toszt József* (nem rokona *Tost Károly* királyi főkertésznek) neves kertépítőt bízta meg (1808–1852), akinek feladata nemcsak díszparkok kialakítása lett, hanem az „öserdő jellegű” sűrű erdők megriktítása is. A kor ízlése az ún. angolpark volt, amely a tájjellegű növényzetet vette figyelembe, ebből alakította ki a díszparkokat. A sziget elég elvadult állapotot tükrözött: a partvonalakat fűzfák övezték, a sziget belső területét nyárfák, tölgyesek és akácfák rengetege uralta. Toszt elsőnek ezt a „rengeteget” rendezte módszeresen, igyekezett valami rendet teremteni az összevisszaságban. Közben a főhercegi nyaraló építkezéséhez helyben „kerestek” építőanyagot, így földig rombolták a romos apácázárda déli falait, de követ termeltek ki a volt ferences kolostor maradványaiból is.

A szigeten uradalmat is működtettek: szőlőt telepítettek, híres tehenészetet létesítettek, amelynek tejét ingyen adták át az óbudai szegényeknek. Szőlészetének hírnevét az is nö-

Szomorúfűz a szigeten

velte, hogy – mint már említettük – 1814-ben a bécsi kongresszusról átrándult három uralkodó, a szüreti vigasságok közepedte, maguk is szedtek dézsában szőlőt. Ekkor már állt a főhercegi nyaraló, körülötte díszparkkal, rózsálgásokkal és hatalmas élővirágos kiültetésekkel. József főherceg mindig a sziget teljes parkosítását szorgalmazta, talán ezért is fektetett a szigeti erdők megújításába: 1810-ben telepítette a platánokat, elsőnek a főhercegi nyaraló előtti területen, amelyek több

A ferences kolostor romjai (XIII. sz.)

példánya ma is lenyűgöző látványt nyújt. Talán a legelső volt az a platán, amelyet az 1838. évi árvíz megrongált, de a visszavágás után tovább fejlődött. 1882-ben villám sújtotta, majd 1930-ban elpusztult. Egy másik ősi példány a Casinó előtti parkterületen ma is látható. A Palatinus Strandfürdő előtti sétányon is egész platánfasor állt, de ezek 1945-ben Budapest ostroma idején tűzérzési tűz áldozatai lettek, a roncsolt fatörzseket a sziget akkori főkertésze, *Kunsch Antal* kivágatta.

Az 1838. évi nagy dunai árvíz levonulása után, azonnal megindult a helyreállítás, nemcsak a parkokban, hanem az épületben történt károkat is felszámolták. Feltehetően építőanyagot akartak kitermelni a zárda falaiból, amikor Veszelovszki segédkertész a romok között kimosott aranypénzeket talált, amikor kézzel kutatót a kövek között, miközben keze beszorult. A segítségére siető munkások felfeszítették az ár által kimosott márványlapot, és alatta „királyi” sírra bukkantak. A később érkező Toszt főkertésznek sikerült egy koronát, néhány aranyérmét és gyöngyszemeket megmentenie, de a szét-szaladó munkásoktól nem sikerült a többi leletet visszaszerezni. A korabeli újságok mesés kincsekről beszéltek és feltételezéseket közöltek a sírban nyugvó személyre vonatkozóan. A szóbeszéddel ellentétben a sír bizonyíthatóan Sabináé, IV. Béla szintén a zárdában élt leányáé volt. Ettől függetlenül, a margitszigeti női korona becses ereklyéje az Árpádok korának. Az esemény hatására divat lett a sziget történetével foglalkozni, és számos elképzelés látott napvilágot a Margitsziget fejlesztésével kapcsolatban. Ekkor született meg az a gondolat, hogy a Margitsziget partját körben kövezzék ki, magasított gáttal védjék meg az árvizektől. Az biztos, hogy a kidőlt fák helyébe – a kor divatjá-

nak megfelelően – szelid- és vadgesztenyefákat telepítették, amelynek mindent túlélő példányai a Nagyszálló melletti, úgynevezett „Szanatórium-kert” környékén láthatók.

József főherceg-nádor 1847-ben meghalt, fia, István nádor nem sokat tördődött a szigettel. Hogy szabaduljon a gondoktól, 1849-ben bérbé adta, aki 1854-től, belépődij ellenében a közönség számára is megnyitotta, de csak a középső részt, az úgynevezett pávakertit. Még József főherceg az 1838. évi árvíz után vadasparkot létesített itt, főleg díszmadarakat (köztük pávakat) és őzeket tartottak.

A bérlők számolták fel a gazdaságot, írtatták ki a szőlőtáblákat, rendszeres hajójárat vitt a szigetre, ahol a Schuh-féle vendéglő kellemes hétvégi szórakozóhelyülé vált. Nevezetes kulturális események, főleg hangversenyek fűződnek e területhez: 1863. július 24-én itt rendeztek májlist *Richard Wagner* tiszteletére, akinek csónakja – visszatérőben Budára – felborult és Wagner majdnem a Dunába veszett.

Az 1860-as években anyagi természetű viták támadtak a Habsburg-család és a bérlők között, így sűrűn változtak a vállalkozók. Egy rész továbbra is zárt területnek számított: a Habsburg főhercegi nyaraló és az azt övező diszpark. *Táncsics Mihály* hívta fel a figyelmet a Margitsziget északi csúcsánál szabadon elfolyó gyógyvizekre, javasolta, hogy gyógyszállót és gyógykórházat építsenek itt. A javaslat meghallgatásra talált, a főherceg megbízta *Zsigmond Vilmos* mérnököt a próbafúrásra, annak sikere után felépült *Ybl Miklós* tervei alapján a második világháború után lebontott gyógyfürdő, nem messze tőle egy gyógyszálló. Az 1870-es évek közepétől lovasutat építettek, feltöltötték az északi terület elválasztó csatornát (1874), 1876-ban elkészült a Margit híd. A főváros nem tudott Habsburg József főherceggel megegyezni, hogy a hídról egy lejáró épüljön meg a Margit híd felé, ez csak a főherceg halála után valósult meg 1901-ben.

A zárt koronabirtokból lassan tényleg közpark lett, bár ez a tulajdonos beleegezésével vagy határozott ellenzésével történt. A sziget részleges megnyitása hasznot hozott a főhercegi családnak, ami magával vonta a terület, elsősorban parkjainak fejlesztését. Toszt József halála után sűrűn váltogatták egymást a főkeretéseket, míg József főherceg 1867-ben

Jámbor Vilmos (1825–1901) nevezte ki a kertészet vezetésével. Jámbor Angliában tanult, kitűnő felkészültségű, a magyar parképítő kultúra egyik legnagyobb egyénisége volt. Margitszigeti tevékenységének idejére esett a sziget funkciójának megváltozása, ennek megfelelő – ma úgy neveznénk – a látványparkok kiépítése. A természeti táj művészi megjelenítésére törekedve, nagy gyepfelületeket és művészi térhatású facserjék telepítésével megteremtette a természeti táj hangulatát. Ezt a szemléletet ma is örzi a Margitsziget tájképi arculata. Ekkor telepítik az Amerikából származó terebélyes koronájú ostorfát, a Szent Mihály kápolna környékén még ma is látható páfrányfenyőket, valamint a vörösfenyőket, amelyek többségét az 1945. évi ostrom után – néhány fa kivételével – ideiglenes hidépítés miatt kivágtak. Ugyancsak ekkor ültetik a parkok élénkítésére a díszfenyőket.

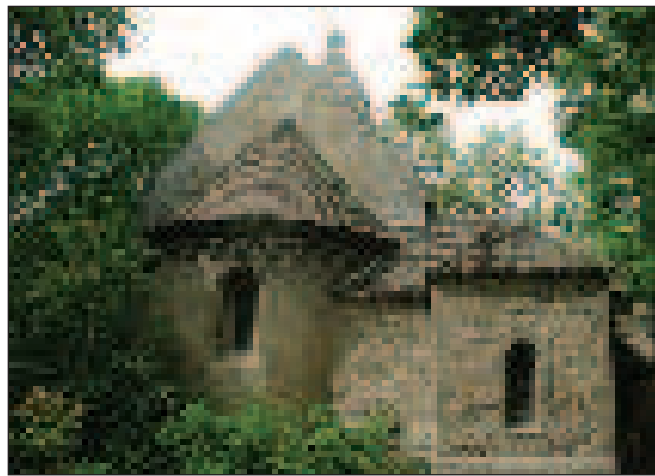
Jámbor Vilmos elképzeléseit *Magyar György* (1841–1923) valósította meg, aki kertészeti ismereteit a martonvásári Brunsvik-kertészetben szerezte, majd Pápan együtt dolgozott Jámbor Vilmostal, akinek tanácsára Magyar György angliai, hollandiai és franciaországi tanulmányúton volt, majd rövid ideig a schönbrunni császári kertészetben is dolgozott. Innen került a Habsburgok alcstúti kertészetének élére, ahonnan Jámbor javaslatára 1867-ben a Margitszigetre ment, és 1877-től a szigeti kertészet vezetője lett. Az 1876. évi nagy árvíz ismét elsodorta a margitszigeti parkokat, hatalmas pusztítást végzett a telepített fák között. A rendezési és felújítási munkálatok már teljes egészében Magyar György útmutatásai alapján valósultak meg. Európai hírvé fejlesztette a rózsagyűjteményt, a magyar rózsatermesztés központjává tette a szigetet. Talán hollandiai tanulmányútjának tudható be, hogy a diszparkokat nemcsak rózsákkal, hanem tulipánokkal is díszítette, betelepítette a tuli-

A domonkos női kolostor romjai. A templomtér déli támfala

pánfákat, 1890-ben már 15–20 méteres példányok is éltek a szigeti parkokban. Ugyancsak meghonosította a lepényfát, egyik utolsó példánya látható a rózsakertről északra és a Casinó előtt.

A szigeti díszpark egyik nevezetessége lett a Gyógyfürdő mellett a Magyar György elképzelései szerint felépített látványos vízesés, amely elé japánkertet telepített egzotikus vízinövényekkel, aranyhalakkal, különböző vízi élőlényekkel. A vízesés a gyógyforrás elfolyó vizét hasznosította.

A Szent Mihály premontrai templom (Lux Kálmán rekonstrukciója)

Mestere lett a kor kertészeti divatirányzata megvalósításának, a látványparkrészek kialakításának. A gyógyfürdő mellé kárpáztos virágtáblákat telepített, színes levélzetű, formára nyírt virágokból „szőnyegágyakat” alkotott, nyáron délszaki növények és pálmafák látványát teremtette meg a látogatóknak. Magyar György építtette a sziget középső területén az ún. kertészeti telepet (üvegházakat), a faiskolát, ahol nemcsak a kiültetésre szánt növényeket, hanem az eladásra szánt virágokat is termesztették. Ő alapította meg a kereskedelmi igazgatóságot, amely a főváros több nevezetes épületét (színházakat, szállodákat, az Országházat, templomokat stb.) látta el friss virággal. Ennek vezetője fia, *Magyar József* (1879–19456) volt, aki megszervezte a szigeti kertészet kereskedelmi jogát is. A margitszigeti kertészetben belül működött a Magyar György alapította Kertészeti Tanoda, amely a budai Kertészeti Tanintézet (főiskola) gyakorló és oktató intézménye volt. Magyar György 1909-ben nyugdíjba vonult, Csobánkán vásárolt birtokán világhírű peónia-kertészetet alapított. Csobánkai éveit alatt – birtoka az érseki nyaraló mellett volt – megbízást kapott az esztergomi érsektől, hogy az ottani Hercegprimási Palota kertjében üvegházat tervezzen. Még a Margit híd építése idején kapcsolatba került azzal a

francia *Wilbrod Chabrol* mérnökkel, aki a híd kovácsoltvas-díszítményeit tervezte. Vele együtt álmodta meg az üvegház díszes fémszerkezetét, amelyet a Société de Construction de Batignolles vasmű készített el, ami már a Margit híd kivitelezését is végezte. (Az egyik résztulajdonosa *Gustave Eiffel* volt.) Az üvegház impozáns megjelenésével, a benne lévő egzotikus növényvilággal európai nevezetessé lett. Sajnos, a második világháború után szovjet laktanyává vált Primási Palota „használati” megsemmisítették, fémhulladékként értékesítették.

Jámbor Vilmos és Magyar György részt vállaltak a millenniumi Budapest parktervezésében, a Városliget parkarculatának kialakításában.

1907-ben hosszasan alkudozások után József főherceg eladta a Margitszigetet a fővárosnak, azzal a kikötéssel, hogy a „Sziget örök időkre nyilvános kertként tartandó fenn.” Ezután alakult meg (1912) a Margitszigetet működtető „Szent Margit Gyógyfürdő Részvénytársaság”, amely felépítette a Nagyszállót, a Viztornyot, a két világháború között a Hajós Alfréd (1878–1955) tervezte Sportuszodát, a Sportstadiont és a Palatinus Strandfürdőt. A sziget népszerű lett a neves művészek és írók körében. A szóbeszéd szerint – annak idején – Arany János egy kevésbé lombos fa alatt írta költeményeit, amire felfigyelt Magyar főkertész, és a híressé vált tölgy alá helyezte egy padot és egy rönkfából készült „íróalkalmaságot” a költőnek.

Arany János halála után emléktáblát is készíttetett. (Ha nem így igaz a történet, legendának akkor is szép.) A Margitsziget partvonalán az épített gátrendszert már a főváros építtette fel, a feltöltések nyomán nemcsak a parkok újul-

tak meg, hanem megszűnt a szűnyogok inváziója is. Felépült a vadaspark, hosszú part menti sétányokat alakítottak ki. Ezeket a munkákat – Magyar György utóda – *Prehoda János* főkertész irányította, akit tisztségében *Kunsch Antal* követt. Sajnos neki jutott a Margitsziget történetének leg-szomorúbb időszaka: ugyan megkezdték a tervezett Árpád híd szigeti bejáratának építési munkálatait, de 1944. november 4-én felrobbantották a Margit hidat, a szigeten német katonai egységek fészkeltek be magukat és különféle katonai erődöket építettek. 1945. január 22-én, -22 Celsius-fokos hajnalon, a szovjet egységek átkeltek a szigetre a befagyott Dunán, és hatalmas tűzharcban kiszorították a német egységeket. Ekkor pusztult el a sziget díszfa- és erdősfállományának egy része, majd az ideiglenes cölöphídhöz kivágták a vörösfenyőket. A harcok alatt romba dőlt az egykori főhercegi nyaraló, az Ybl Miklós tervezte Gyógyfürdő, és azon épületek többsége, amelyben nemcsak a szigeten dolgozók családjai laktak, hanem *Krúdy Gyula* is. Az ostrom alatt a szigeten élő családok megették a vadaspark állatainak egy részét, a virágos parkok helyén zöldeket és konyhakerti növényeket termesztettek.

1948 tavaszától indult meg a Margitszigeten a parkok felújítása, fás ligetek telepítése. Ezen munkálatokat már a Kertészeti Vállalat irányította. Az 1966–1968 között alakították ki a Művészsétányt, ahol a magyar irodalom és képzőművészet nagy egyéniségeinek állítottak emlékműveket. A Főváros szép gesztusa, hogy a Margitszigeten sétányokat neveztek el a sziget arculatának kialakításáért sokat tett szakemberek

Az egykori főhercegi nyaraló jóságkormányzói épülete, ami 1945-ben megsemmisült

nek. Így kapott sétányt Hajós Alfréd a budai rakpart hosszában, Magyar György a pesti rakpart hosszában, míg a margitszigeti bejáratól a Thermál Szállóig vezető utat Toszt Károly főkertészről nevezték el.